

SPOŁECZEŃSTWO
EDUKACJA
JĘZYK

Tom 11/2020, ss. 75-85
ISSN 2353-1266
e-ISSN 2449-7983
DOI: 10.19251/sej/2020.11(5)
www.sej.mazowiecka.edu.pl

Zofia Kuźniewska

Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku

**IDEA ROZWOJU OPIEKI SZPITALNEJ
W LISTACH PASTERSKICH BISKUPÓW POLSKICH
OD 1582 R. DO CZASÓW ROZBIORÓW**

THE CONCEPT OF DEVELOPING HOSPITAL CARE
IN THE PASTORAL LETTERS OF POLAND BISHOPS
FROM 1582 UNTIL THE PARTITIONS

STRESZCZENIE:

Biskupi bardzo często zajmowali się problemem ubogich. Oprócz postanowień synodalnych, które zawsze musiały mieć zatwierdzenie biskupów jako jedynych prawodawców w diecezji, do obowiązków ich było również wystosowywanie przez nich listów pasterskich dotyczących różnych spraw duszpasterskich, w tym również listy skierowane do wiernych oraz władz zarządzających szpitalami. Pisma te zawierały wskazówki, w jaki sposób należało traktować ubogich czy zajmować się majątkiem szpitalnym i szukali rozwiązań. Wkładali wiele wysiłku w organizowanie pomocy w swych diecezjach.

ABSTRACT:

The bishops very often dealt with the problem of the poor. In addition to the synodal resolutions, which had to be approved by the bishops as the only legislators in the diocese, they were also obliged to send pastoral letters regarding various pastoral matters, including letters addressed to the faithful and the authorities managing shelters. These letters contained instructions on how to treat the poor or deal with hospital property. The bishops very often dealt with the problem of the poor. They pointed and sought solutions. They put a lot of effort into organizing help in their dioceses.

SŁOWA KLUCZOWE:

biskupi, diecezje, listy pasterskie, synody, szpitale, ubodzy.

KEY WORDS:

bishops, diocese, pastoral letters, synods, hospitals, poor.staff, pointing

Wstęp. Praktyka listów duszpasterskich.

Opieka charytatywna, jako jedna z głównych form działalności Kościoła, nie mogła nie być określana przez władzę kościelną. Oprócz postanowień synodalnych, które zawsze musiały mieć zatwierdzenie biskupów jako jedynych prawodawców diecezji, były również listy wystosowywane przez nich do duchowieństwa i wiernych, którzy zarządzali szpitalami dla ubogich. Były to pisma, które zawierały wskazówki, w jaki sposób należało traktować ubogich czy zajmować się majątkiem szpitalnym.

W Polsce, zwłaszcza po soborze trydenckim (1545-1563), powstawało wiele przytułków i szpitali przy parafiach i klasztorach. Czym były przytułki a czym szpitale? Przytułki powstawały w domach ofiarowanych przez możnych ludzi, z przeznaczeniem dla bezdomnych zdolnych do pracy. Przytułkiem i jego mieszkańcami opiekowała się gmina, m.in. szukając dla bezrobotnych pracy. Życie w przytułku nie podlegało rygorom czy zakazom. Szpitale zaś przyjmowały wszystkich biednych chorych, ale również niedożywionych, niedołączonych, kobiety w ciąży, niechciane dzieci, upadłe dziewczęta, pielgrzymów, wędrowców, włóczęgów. Wyjątek stanowiły leprozoria, które miały na celu odizolowanie osób dotkniętych chorobami zakaźnymi od reszty mieszkańców szpitala.

W trosce o najuboższych biskupi polscy podejmowali postanowienia nie tylko na synodach diecezjalnych, ale również wystosowywali listy pasterskie, które kierowali do władz zarządzających szpitalami dla ubogich i do wiernych. Listy te zawierały praktyczne wytyczne, w jaki sposób przełożeni i opiekunowie, szpitali powinni sprawować opiekę nad ubogimi oraz jak zarządzać dobrami należącymi do przytułków. Listy te wprawdzie nie były ustawami, stanowiły jednak pewne normy prawne obowiązujące na terenie danej diecezji (Łukaszyk et al. 1985, 1385-1389).

W kilkanaście lat po zakończeniu Soboru Trydenckiego (1545-1564) biskup wileński, Jerzy Radziwiłł (1579-1591) (Nitecki, 2000, 374), odbył w 1582 r. w Wilnie synod diecezjalny. Głównym jego celem było wprowadzenie w życie uchwał Soboru Trydenckiego. Biskup w statutach synodalnych zachęcał duszpasterzy do odnowy życia religijnego w duchu reformy trydenckiej. Sam też wystosował list pasterski, który należy do najważniejszych pomników ustawodawstwa synodalnego diecezji wileńskiej. Dotyczył on obowiązków proboszczów, którzy posiadali na terenie swych parafii szpitale dla ubogich i szkoły dla dzieci. Po objęciu diecezji krakowskiej, w 1593 r. biskup Radziwiłł również do swej nowej diecezji skierował ów list do wiernych (Nasiorowski, 1992, 47-52; Sawicki, 1948, 34).

Epistola Pastoralis kardynała Bernarda Maciejowskiego

Fundamentalne znaczenie dla przyszłego ustawodawstwa, które normowało życie szpitali w Polsce, była działalność kard. Bernarda Maciejowskiego, kolejno biskupa łuckiego, wileńskiego, krakowskiego, a ostatecznie arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Polski i kardynała (Nitecki, 2000, 273-274). Wydany wcześniej List pasterski biskupa Jerzego Radziwiłła był niewątpliwie istotnym źródłem inspiracji oraz ważnym punktem odniesienia dla kard. Maciejowskiego, który objął rządy w diecezji krakowskiej po śmierci biskupa Radziwiłła. Biskupem krakowskim był w latach 1600-1606. Podczas synodu diecezjalnego odbytego w Krakowie 23 maja 1601 r. pod przewodnictwem kard. Maciejowskiego, wydano odezwę pt. *De iuvandis pauperibus*, którą wydrukowano w aktach synodalnych. Dokument ten omawiał m.in. problem szpitali oraz pomocy dla ubogich (Staniszewski, 2004, 37). W ślad za tym, jeszcze w 1601 r. kard. Maciejowski wydał list pasterski, zwany później *Pastoralną* (*Epistola pastoralis ad Parochos Dioecesis Cracoviensis*), który po poprawkach i korektach Stolicy Apostolskiej, stał się podstawowym podręcznikiem prawno-pastoralnym dla duchowieństwa w Polsce (Fijałek, 1-12). *Pastoralna* została przez kard. Maciejowskiego, już jako arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa (1605-1608), ogłoszona podczas synodu prowincjalnego w Piotrkowie w 1607 r. (Morawski, 1935, 88). Jeden z 18 artykułów *Pastoralnej* (*De cura et administratione Hospitalium*), odnosił się do spraw opieki szpitalnej (Surdacki, 1990, 60). *Pastoralna* podawała dokładne przepisy dotyczące zarządzaniem szpitali oraz regulamin życia szpitalnego. Według ustaleń dokumentu, proboszczowie powinni troszczyć się o ubogich w przytułkach, zaś w razie braku podstawowych rzeczy koniecznych do przeżycia dla ubogich, mieli obowiązek wspierać ich swymi oszczędnościami, a także zachęcać swoich parafian do udzielania wszelkiej pomocy szpitalom (*Epistola Pastoralis*, 1624, G4). Opiekunami szpitali mieli być tylko zaufani mężczyźni, wybierani na okres trzech lat. Przygotowywane coroczne inwentarze były przedstawiane wizytującemu biskupowi. Każdy proboszcz był zobowiązany do spotykania się przynajmniej raz w miesiącu z przełożonymi szpitala, aby omawiać sprawy przytułków (Staniszewski, 2004, 37).

Według zaleceń *Pastoralnej* należało oddzielać osoby chore od zdrowych oraz ubogich i starych. Dla tych grup przeznaczano oddzielne miejsca w przytułkach. Według ustawodawstwa kościelnego mężczyźni oddzielano od kobiet, aby unikać zgorzenia. Były również ustalone normy dotyczące życia ubogich mężczyzn i kobiet w przytułkach (Staniszewski, 2004, 38). Kard. Maciejowski zalecił, aby we wszystkich szpitalach bez wyjątku izby, w których przebywali ubodzy mężczyźni i kobiety, były od siebie oddzielone. Trzeba wspomnieć, że we wszystkich wskazaniach *Pastoralnej* powoływano się na Sobór Trydencki i *Dekret Gracjana* (Staniszewski, 2004, 37). Szpitale były przeznaczone dla wszystkich, którzy naprawdę potrzebowali pomocy, czyli starców, chorych, sierot i pielgrzymów. Walczono jednak w wólczęgami udającymi żebraków, stąd kolejnym zaleceniem *Pastoralnej* było przyjmować do szpitali tylko tych, którzy rzeczywiście pomocy potrzebowali. Ludzi, którzy pod pozorem choroby i biedy, szukali schronienia w przytułkach zmuszano do podjęcia pracy, jeśli zaś tego uczynić nie chcieli, usuwano ich z miast i wsi (*Epistola pastoralis*, 1624, G4).

Do obowiązków każdego duszpasterza należała nie tylko pomoc materialna przekazywana ubogim, ale przede wszystkim także pomoc duchowa. Według postulatów, wzorowanych na Konstytucjach papieża Klemensa V (Tylus, 2002, 110-111), należało każdego przyjętego do szpitala przepytac z zasad wiary, katechizmu. Ponadto przebywając w szpitalu wszyscy ubodzy byli zobowiązani do codziennej modlitwy, uczestniczenia we mszy św. w kaplicy szpitalnej lub jeśli takiej nie było to w pobliskim kościele parafialnym. Ubodzy mieli obowiązek korzystać z sakramentów św., czyli przynajmniej raz w miesiącu przystępować do sakramentu pokuty i jak najczęściej przyjmować Eucharystię (*Epistola pastoralis*, 1624, G4).

Kard. Maciejowski przypomniał duszpasterzom w *Pastoralnej*, aby ci nie tylko zachęcali swoich wiernych parafian do modlitwy za ubogich, ale aby również odwiedzali ich w szpitalach, wspierając ich różnymi posługami oraz ofiarą pieniężną. Z ofiar wiernych kardynał zalecał utworzenie specjalnego funduszu, który miał być przeznaczony na wyposażenie szpitali w leki, żywność i w to wszystko, co było konieczne do zarządzania przytułkiem. Według kolejnych ustaleń *Pastoralnej* rozwiązano problem zbierania jałmużny przez ubogich szpitali. Zachęcano wiernych do udzielania jałmużny ubogim każdego dnia pod kościołami lub składać pieniądze do puszek, które nosili upoważnieni ubodzy (*Epistola pastoralis*, 1624, G4).

Następne ustawy kościelne niewiele nowego wносиły w sprawach szpitali. Największą bez wątpienia rolę wniosła tu omawiana wyżej *Pastoralna* kard. Maciejowskiego. Dlatego była ona jeszcze wydawana odrębnie w latach 1624, 1640, 1641, 1669, 1687, 1720 r. (Bar, Zmarz, 1960, 88-89; Staniszewski, 2004, 39). List ten dodatkowo przedrukowano jeszcze w aktach synodu diecezjalnego przemyskiego z 1621 r., archidiecezjalnego gnieźnieńskiego z 1628 r., wrocławskiego z 1634 r., chełmińskiego z 1641 r., i 1717 r., oraz synodu prowincjonalnego z 1628 r. (Staniszewski, 2004, 39).

Listy pasterskie innych biskupów polskich.

Podobnie uczynił w 1617 r. biskup krakowski, Marcin Szyszkowski (1616-1630) (Nitecki, 2000, 436), który również wydał list do księży w swej diecezji. List dotyczył litanii i modlitw. W statucie synodalnym tego listu, *De Xenodochijs & eorum Praepositis, ac Provisoribus*, powołano się na *Pastoralną*. Zwrócono tu uwagę na obowiązki prepozytów i prowizorów szpitalnych. Apelowano do nich, aby z większą sumiennością wykonywali swą pracę, dbali o majątki szpitali i nie pozwalali, aby dobra przeznaczone dla ubogich nie były przeznaczane na inny cel jak tylko na szpitale. Prepozyci mieli obowiązek nie tylko zajmowania się biednymi w szpitalach, ale również w każdą niedzielę i święta, ubrani w komże, musieli uczestniczyć w jutrzniach i nieszporach, a także w różnych nabożeństwach i procesjach parafialnych. Dodatkowo, jeśli było to możliwe i dało się pogodzić z zaleconymi obowiązkami, prepozyci, jeżeli byli kapłanami, musieli pomagać proboszczom w spowiadaniu, zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu (*Litaniae*, 1618; Staniszewski, 2004, 39).

Wiele lat później, w 1710 r. biskup wileński Konstanty Kazimierz Brzostowski (1687-1722) (Nitecki, 2000, 43), wydał list pasterski, który decyzją synodu diecezjalnego wileńskiego w 1717 r. otrzymał moc i powagę statutu synodalnego. Jednak tu sprawę szpitali dla ubogich omówiono dość pobieżnie. Nakazywano zakładanie szpitali z oddzielnymi salami dla mężczyzn i kobiet (Brzostowski, 1710, 54; Surdacki, 1990, 152).

Dokładniej sprawa szpitali i ubogich została przedstawiona w 1720 r. przez biskupa krakowskiego Felicjana Konstantego Szaniawskiego (1720-1729) (Nitecki, 2000, 426). Jego *Epistola Pastoralis* była częściowo powtórką uchwał synodu diecezjalnego krakowskiego z 1711 r. Biskup Szaniawski zwrócił uwagę na pewne niezgodności w zarządzaniu szpitalami. Nakazywał zarządcom i opiekunom przytułków, pod groźbą kary, aby bardziej zwracali uwagę na ubogich, nie zaniebdywali swych obowiązków, zaś od dłużników szpitali domagali się zaległych spłat. Odzyskane pieniądze, nawet w sposób sądowy, należało rozdawać ubogim. Ostrzegał, że obojętność względem ubogich prowadzi do wiecznego potępienia, zaś okazywanie miłosierdzia zasługuje na wieczną nagrodę, ponieważ okazywanie miłości wobec drugiego człowieka, to okazywanie miłości samemu Bogu (*Epistola Pastoralis*, 1720). W owym liście również były ustalone kryteria przyjęcia do szpitali, czyli należało przyjmować jedynie tych, którzy naprawdę potrzebowali pomocy oraz musiały być oddzielne pomieszczenia dla mężczyzn i kobiet (*Epistola Pastoralis*, 1720).

Kolejny list *Litterae Pastorale* dotyczący spraw szpitali i opieki nad ubogimi był wydany przez biskupa kamienieckiego a następnie łuckiego Stefana Bogusława Rupniewskiego (1718-1721-1731) (*Litera Pastoralis*, 1722; Nitecki, 2000, 386-387). List ten był skierowany do prowizorów, czyli opiekunów szpitali. Ich zadaniem było roztropne postępowanie z ubogimi w szpitalach i sprawiedliwe ich traktowanie. Biskup w liście zwracał uwagę na majątki szpitalne. Prowizorzy mieli obowiązek właściwie zarządzać dzierżawami należącymi do szpitali. Majątki szpitalne mogły być sprzedawane jedynie za pozwoleniem biskupa, zaś oddawane w dzierżawę jedynie na okres trzech lat. Biskup nakazał, aby do szpitali byli przyjmowani wszyscy żebracy, bez względu na to, skąd pochodzili. Nie wolno było przyjmować tylko tych, którzy nie chcieli pracować i udawali żebraków. Szpitale mogły przyjmować tylko tyle osób, ile można było wyżywić. Ponadto ubodzy musieli codziennie odmawiać przypisane modlitwy. Tak jak w innych listach, również i w tym, biskup nie pozwalał na wspólne zamieszkiwanie mężczyzn i kobiet w szpitalach, ale w razie braku miejsca, pozwalał na wyjątek (*Litera Pastoralis*, 1772). Biskup Rupniewski zalecał, aby po śmierci ubogiego jego osobiste rzeczy były rozdzielane pośród pensjonariuszy szpitala, ale nakazał też szanować zapisy dokonane za życia na rzecz krewnych (Staniszewski, 2004, 42).

Biskup poznański Jan Joachim Tarło (1723-1732) (Nitecki, 2000, 444), w 1724 r. wydał list pasterski do duchowieństwa i wiernych w swej diecezji. W krótkim statucie *De Hospitalibus* zwrócił uwagę zarządcom, aby ci uczciwie zajmowali się uposażeniem szpitali. Wyznaczył również kryteria, jakimi powinni kierować się prowizorzy szpitalni. Ponadto nakazał, aby do przytułków przyjmować tylko takie osoby, które naprawdę potrzebowały pomocy (*Epistola Pastoralis*, 1724).

Problemem szpitali i ubogich zajął się także biskup żmudzki, Jozafat Karp (1736-1739) (Nitecki, 2000, 196), który w 1737 r. wydał list pasterski do duchowieństwa i wier-

nych swojej diecezji. Jeden z punktów listu zawierał treści dotyczące szpitali. Biskup zwracał się tu do opiekunów szpitali, aby zajmowali się majątkiem szpitalnym i nie pozwalali go okradać. Dziekani zaś mieli obowiązek spisywać szpitale i informować biskupa o wszelkich problemach w sprawach ich zarządzania. Szpitale miały być również wizytowane przez biskupa lub jego delegatów. List ów zawierał wiele pytań dotyczących stanu budynków szpitalnych, ich zarządu, nadanych fundacji oraz życia ubogich (Nitecki, 2000,109).

Szpitalami ubogich interesował się również biskup poznański Teodor Czartoryski (1738-1768), który w 1739 r. wydał do swojej diecezji list pasterski (Nitecki, 2000,64). Postulaty tego listu w większości były skopiowane z *Pastoralnej* kard. Bernarda Maciejowskiego. Biskup Czartoryski zwracał się do wiernych, aby ci wspierali ubogich. Prosił o to także duszpasterzy swej diecezji, aby hojnie udzielali pomocy pensjonariuszom szpitali. Po raz pierwszy biskup ten zwracał się do władz lokalnych, aby podejmowali współpracę z proboszczami i wspomagali ubogich. Nakazał mieszkać w oddzielnych pomieszczeniach mężczyznom i kobietom. Oddzielać chorych na choroby zakaźne od zdrowych. Pensjonariusze musieli odmawiać codziennie modlitwy, co miesiąc przystępować do sakramentów św. (*Epistola Pastoralis*, 1739).

List pasterski prymasa, arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława Łubieńskiego (1759-1767) (Nitecki, 2000,268-269) wydany w 1761 r. skierowany do wiernych w metropolii gnieźnieńskiej. Artykuł 8 listu przedstawiał szczegółowy wykaz obowiązków należących do prowizorów szpitalnych, zaś w punkcie 4 podano sposób ich wybierania. Czas wybierania nowych opiekunów szpitala, lub zatwierdzanie dotychczasowych, należało dokonać każdego roku między Oktawą Zielonych Świątek lub Bożego Ciała w kościele, w obecności dziekana. Wybierano dwóch tzw. „Kościelnych Mężów”. Każdy opiekun miał obowiązek zdawać sprawozdanie ze spraw majątkowych swemu proboszczowi. W zamian za dobrą pracę na rzecz ubogich, każdemu prowizorowi należał się godny pochówek bez żadnych kosztów (Łubieński, 1761).

Oprócz listów pasterskich w sprawach szpitali i ubogich, biskupi wydawali również rozporządzenia pasterskie oraz dekrety generalne. Pierwsze zarządzenie w tej sprawie było wydane w 1682 r. przez biskupa wileńskiego Mikołaja Stefana Paca (1671-1684) *Modus et Ordo Boni Regiminis in Dioecesis Vlnensem* (*Modus et Ordo*,1682). W tym zarządzeniu biskup Pac nakazał w każdym szpitalu oddzielnie umieszczać mężczyzn od kobiet oraz chorych na zakaźne choroby od zdrowych. Do szpitali nakazał przyjmować tylko tych, którzy naprawdę potrzebowali pomocy. Ponadto żebracy w szpitalu powinni jak najczęściej korzystać z sakramentów św. (Staniszewski, 2004).

W kwestii opieki szpitalnej pewne stanowisko zajął biskup chełmiński Kazimierz Opaliński (1681-1693) (Niecki, 2000,322). Wydał on w 1683 i 1684 r. *Ordinatio Dioecisana czyli* postanowienia ogólne dla swej diecezji. Zalecał przyjmować do szpitali tylko prawdziwych żebraków. Proboszczowie parafii mieli obowiązek zająć się swymi ubogimi, zaopatrując ich w żywność i odzież (*Ordinatio Dioecisana Pomesaniensis*, 1683). W szpitalach zalecał oddzielne zamieszkiwanie dla mężczyzn i kobiet, aby nie dochodziło do zgorszenia. Szpitale miały spełniać funkcje nie tylko lecznicze, ale też edukacyjno-duszpasterskie. Ubodzy musieli każdego dnia odmawiać przypisane modlitwy oraz często korzystać z sakramentów św. Zgodnie z postanowieniami biskupa Opalińskiego żebracy

mogli zbierać jałmużnę w przedsionku świątyni lub na publicznych drogach. W miastach ubodzy mogli żebrać chodząc od domu do domu. Zebrane w ten sposób datki pieniężne mieli obowiązek składać do wspólnej skarboxy. W szpitalu wszyscy żebracy byli równi, więc zebrane pieniądze sprawiedliwie rozdzielano pomiędzy ubogimi. W szpitalach przebywali żebracy o różnych charakterach, stąd biskup Opaliński nakazał proboszczom, aby starali się zaprowadzać wśród swych podopiecznych zgodę i pobożność. Następnie w zarządzeniu swym biskup zabraniał wydzierzawiania dóbr szpitalnych bez zgody władz kościelnych oraz nakazał ściągać zaległe czynsze od niektórych pruskich miast (*Ordinatio dioeciesana Pomesaniensis*, 1683; *Decretum Generale*, 1684).

Dnia 30 listopada 1777 r. biskup płocki (od 1785 r. arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski) Michał Jerzy Poniatowski (Nitecki, 2000, 355-356) w związku ze wzrostem liczby żebraków w diecezji płockiej usiłował ożywić szpitalnictwo diecezjalne. Organizował nową pomoc materialną i bardziej nowoczesny sposób jej funkcjonowania. Wydał *List Pasterski*, który ustanawiał w każdej płockiej parafii Bractwo Miłosierdzia. Bractwa miały wspomagać ubogich w szpitalach. Według wskazówek listu, członkowie Bractwa mieli obowiązek organizować szpitale dla biednych o dwóch lub czterech izbach, oddzielnych dla mężczyzn i kobiet. Chorych należało oddzielać od zdrowych. Członkowie Bractwa mieli obowiązek opiekować się chorymi starymi w szpitalach, jeśli zaś chory z jakichś powodów nie mógł przebywać w szpitalu, wówczas opiekun musiał go odwiedzać w jego domu. Ponadto Bracia i Siostry Bractwa, co tydzień składali ofiary na rzecz ubogich. Do przytułków przyjmowano tylko prawdziwych żebraków ze swojej parafii. Biskup Poniatowski zalecał tworzenie szpitali nie tylko przy kościołach parafialnych, ale nawet w każdej wsi, jeśli zaistniała taka potrzeba oraz zobowiązał się wspomagać Bractwa Miłosierdzia w ich dziełach. Biskup M. Poniatowski powołał do istnienia także szpitale generalne, do których nakazał kierować bardziej chorych, gdzie lepsza była opieka medyczna. Takie szpitale znajdowały się w Płocku, Pułtusk i Szczuczynie. Pracowały tam Siostry Miłosierdzia (Poniatowski, 1785, 429-504).

W 1786 r. książę Michał Jerzy Poniatowski będąc już prymasem Polski, skierował do duchowieństwa i wiernych archidiecezji gnieźnieńskiej *List Pasterski* w sprawie szpitali. Podobnie jak w diecezji płockiej powoływał Bractwa Miłosierdzia. Szpitale również miały być organizowane w każdej parafii i miały składać się przynajmniej z czterech izb oddzielnych dla kobiet i mężczyzn oraz dla chorych. Wszyscy przebywający w szpitalu pochodzili z danej parafii, na której terytorium znajdował się przytułek (Poniatowski, 1785, 429-504).

Ostatni *List pasterski* w sprawie ubogich wydał również biskup wileński Ignacy Jakub Massalski (1762-1794) (Nitecki, 2000, 285; Kasabuła, 1996, 607-644). Według ustaleń listu, tylko ci, którzy byli prawdziwymi żebrakami mogli zbierać jałmużnę, innych zaś, którzy udawali chorych i kalekich, należało zmuszać do pracy (Massalski, b.m.r.w., b.p).

Zakończenie

Opieka charytatywna zawsze była i jest przedmiotem zainteresowania ze strony Kościoła, który regulował sprawy opieki, wydając stosowne zarządzenia. Wydawali je poszczególni biskupi diecezjalni, mówili o tym synody diecezjalne, legackie, prowincjonalne, a także sobory powszechne i stosowne listy pasterskie. Wpierw nakazywano zwracać uwagę proboszczów bardziej na potrzeby duszy niż ciała. Szpitale pełniły rolę instytucji dobroczynnych, nie zajmowały się leczeniem, jedynie w niektórych z nich udzielano prowizorycznej pomocy medycznej. Przyjmowano tu wszystkich potrzebujących pomocy.

Specjalną rolę w początkowym okresie odegrały zakony, które również w swej regule miały taką rolę do spełnienia. W późniejszych wiekach ubogimi w szpitalach jak i samymi szpitalami opiekowali się fundatorzy, kapłani diecezjalni, bogaci mieszczenie, stowarzyszenia. Do XVII w. jedynie kontrolowano szpitale, czy istniały w danej parafii, natomiast mniej interesowano się warunkami życia ubogich pensjonariuszy (Kuźniewska, 2015, 18, 63; Staniszewski, 2004, 27).

Sytuacja zmieniła się na przełomie XVII i XVIII w. Do niektórych szpitali przyjmowano wtedy tylko tych ubogich, którzy mogli zapłacić prowizorom za opiekę. Stąd działa się krzywda dla większości żebraków, których nie stać było na opłacenie swego dożycia w przytułku. Dopiero w XVIII w. zrezygnowano z takich opłat (Surdacki, 1999, 116).

Mimo pewnych niedociągnięć widać, że Kościół zawsze starał się dbać o swoich wiernych, zwłaszcza o tych, których spotykało jakieś nieszczęście, choroba, bieda, klectwo i inne. Wynika to z powyższych, przedstawionych listów pasterskich biskupów. Ich postulaty nie zawsze od razu były wprowadzane w życie, ale uczyniły pewien krok w kierunku rozwoju opieki szpitalnej.

Zmiany polityczne w Polsce, jej rozbiory oraz zabranie Kościołowi uposażenia, położyły kres działalności charytatywnej w dawnej formie. Obowiązki te przejęły instytucje państwowe. Kościół natomiast opiekę charytatywną organizował już w innej formie (Majka, 1985, 1333-1336).

Bibliografia:

Źródła drukowane:

Decretum Generale Ordinationis pro Universo Clero et Ecclesiis fidelibus totius dioecesis Culmensis et Pomesanensis (...) Casimirus Joannes de Bnin Opaleński (...) Episcopus Culmensis et Pomesaniensis (...) 1684, w: *Constitutiones Synodales necnon Ordinationes Dioecesis Culmensis*, ed. A. Mańkowski, Torunii 1929.

- Epistola Pastoralis ad Clerum Dioecesis Samogitiensis, ex mandato Illustrissimi, Excellentissimi ac Reverendissimi Domini D. Josaphati Michaelis Karp, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Samogitiensis, Vilnae 1737.*
- Epistola pastoralis; Bernardus miseratione divina, tit. S. Joannis ante portam latinam, S. R. E. presbiter Cardinalis, Maciejowski nuncupatus, Archiepiscopus Gnesnensis, legatus natus Regni Poloniae primas et primus princeps etc. Universis et singulis Archipresbiteris, plebanis, Commendariis, Vicariis, et aliis quibuscunque per et intra provinciam nostrum Gnesnensem, curam animarum habentibus, salute in Domino, Cracoviae 1624.*
- Epistola Pastoralis Celsissimi Illustrissimi Reverendissimi Domini, D. Constatntini Feliciani Szaniawski, Episcopi Cracoviensis, Ducis Severiae, Cracoviae 1720, s. nlb.*
- Epistola Pastoralis Celsissimi Principis ac Domini D. Theodori Ducis in Klewan et Żuków Czartoryski Episcopi Posnanensis. Ad universum Clerum et populum ejusdem Dioecesis, Varsaviae 1739, s. nlb.*
- Epistola Pastoralis Illustrissimi et Reverendissimi Domini D. Joannis Joachimi De Czekarzewice Tarło Dei et Sacrae Sedis Apostolicae Gratia Episcopi Posnaniensis. Ad Clerum at Populum Dioecesis Posnaniensis coscripta, Varsaviae 1724, s. nlb.*
- Litera Pastoralis alias Instructio seu Monita paterna ad Clerum et Populum sibi commisum, opera et studio illustrissimi et reverendissimi Domini D. Stephani Boguslai a Rupniew in Januszowice Rupniewski, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Lucerinsis et Brestensis, circa felicem ad dioecesim ingressum, 1722.*
- Litaniae....Preces Recitande Qvotidie Per Dioecesim Cracovien ad Divinam opem, in praesentibus Regni Poloniae necessitatibus, implorandum. Iussu ...Mandato Illustrissimi Domini (...) Martini Szyszkowski, Dei ...Apostolicae Sedis Gratia, Episcopi Cracoviensis (...) publicatae, Cracoviae (...) Anno D. 1618 (II wydanie, (zaś pierwsze było w 1617 r).*
- Modus et Ordo Boni Regiminis in dioecesim Vilnensem (...) ex mandato (...) Nicolai Stephani Pac episcopi praeconisati et administratoris Ecclesiae et episcopatus Vilnensis (...) Anno 1682 (...), Vilnae, b.p.*
- Ordinatio dioecesana Pomesaniensis in Nomine Domini amen Casimirus Joannes de Bnin Opaleński (...) episcopus Culmensis et Pomesaniae (...) 1683, w: Constitutiones Synodales necnon Ordinationes Dioecesis Culmensis, ed. A. Mańkowski, Torunii 1929.*

Opracowania

- Bar Joachim. Zmarz Wojciech. 1960. *Polska bibliografia prawa kanonicznego*, t. I, Lublin.
- Bois Jean Pierre. 1996. *Historia starości, od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, Warszawa.
- Brzostowski Konstanty Kazimierz. 1710. *Epistola Pastoralis*, Impressa Wilnae, Typis Universitatis Soc: Jesu, Anno Domini 1710.
- Dola Kazimierz. 1968. *Szpitala średniowiecznego Śląska. Rozwój historyczny*, „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”.
- Duchniewski Jerzy. 2004. *Listy pasterskie*, w: Encyklopedia katolicka, t.10, Lublin.
- Fijałek Jan. 1925. *Pastoralna ks. Bernarda Maciejowskiego w redakcji rzymskiej z roku 1608, zatwierdzona przez papieża Urbana VIII w roku 1629*, w: Pamiętnik IV Zjazdu Powszechnego Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudzień 1925, t. 4, Lwów.
- Glemma Tadeusz. 1974. *Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele polskim*, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 1-2, Poznań-Warszawa.
- Geremek Bronisław. 1989. *Litość i szubienica*, Warszawa.
- Grotowski Żelisław. 1910. *Rozwój instytucji dobroczynnych w Warszawie*, Warszawa.
- Kasabuła Tadeusz. 1996. *Ignacy Jakub Massalski jako biskup wileński (1762-1794)*, Lublin, cz. 2, (mps w bibliotece KUL).
- Kuźniewska Zofia Hanna. 2015. *Działalność charytatywna w archidiakonatach kruszwickim i włocławskim diecezji kujawskiej i pomorskiej*, Włocławek.
- Łubieński Władysław. 1761. *List Pasterski do Owieczek Archidiecezyi Metropolitalney Gnieźnieńskiej tak w Duchownym jako y Świeckim Stanie będących*, dany w Łowiczu roku 1761, w Łowiczu w Drukarni J. O. Xięcia Jmci Prymasa; Tamże, Artykuł VIII, pkt. 4.
- Łukaszuk Romuald. Woronowski Franciszek. 1985. *Dobroczynne duszpasterstwo*, w: Encyklopedia Katolicka, t. 3, Lublin.
- Majka Józef. 1985. *Caritas*, w: Encyklopedia Katolicka, t. 2, Lublin.
- Massalski Ignacy Jakub. *List (otwarty dla zebrania jałmużny)*, b.m.r.w., b.p.
- Morawski Michał. 1935. *Synod prowincjonalny prowincji gnieźnieńskiej w dawnej Polsce*, Włocławek.
- Nasiorowski Sławomir. 1992. „*List pasterski*” kard. Bernarda Maciejowskiego, Lublin.
- Nitecki Piotr. 2000. *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 995-1999*, Warszawa.
- Panek Bronisław. 1969. *Biskupi krakowscy w trosce o akcję charytatywną na terenie Krakowa w okresie potrydenckim*, RTK, 16, z. 4.

- Poniatowski Michał Jerzy. 1785. *Rozporządzenia y pisma pasterskie za rządów księcia Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego do diecezji płockiej*, t. II, Warszawa.
- Poniatowski Michał Jerzy. 1786. *Ustanowienie Bractwa Miłosierdzia po parafiach w Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, w Łowiczu, w Drukarni Nadwornej J. O. Xcia Prymasa, Roku Pańskiego 1786.
- Sawicki Jakub. 1948. *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne II. Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa.
- Staniszewski Paweł. 2004. *Szpitalnictwo kościelne w archidiecezji łęczyckiej i łowickiej do 1795 roku*, Warszawa.
- Subera Ignacy. 1981. *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa.
- Surdacki Marian. 1990. *Źródła normatywne kościelne jako podstawa do badań nad szpitalnictwem w Polsce przedrozbiorowej*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 18, z. 2.
- Tylus Stanisław. 2002. *Klemens V, Rajmund Bertrand de Got*, w: Encyklopedia Katolicka, t. 9, Lublin, kol. 110-111.
- Zabraniak Sławomir. 2005. *Z dziejów szpitalnictwa w archidiecezji wileńskiej (w świetle wizytacji z lat 1668-1669)*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 15, nr 2.

Informacje o autorze:

Dr hab. Zofia Kuźniewska,

prof. Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku. Zainteresowania naukowe autorki koncentrują się wokół zagadnień związanych z historią pracy socjalnej, pracą charytatywną Kościoła, resocjalizacją i pedagogiką opiekuńczo-wychowawczą. Członek Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku, Towarzystwa Heraldycznego w Warszawie, Stowarzyszenia Nowoczesna i Innowacyjna Edukacja w Płocku. E-mail: zosienka1@op.pl.